

FELSEFE DÜNYASI

2017/YAZ/ SUMMER Sayı/Issue: 65
FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ
Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.
ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)
Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Yard. Doç. Dr. Necmettin PEHLİVAN (Ankara Üniv.)
Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122
Kızılay - Çankaya / ANKARA
PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40
www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Temmuz 2017, 750 Adet

Aristotelesçi Mantık Anlayışı*

MAKALE GELİŞ TARİHİ : 26.03.2017 / YAYINA KABUL TARİHİ: 26.04.2017

Şafak URAL**

Mantık, diğer bilimlerle kıyaslandığında, görünüşte belirgin bir ayrıcalığa sahip değildir. Çünkü o, matematik ve geometri gibi formel bir bilimdir. Diğer formel bilimlerde olduğu gibi yeni formel kuralların ve dolayısıyla yeni dillerin ortaya konulması, bu bilimdeki gelişimi belirler.

Öte yandan, matematik ve geometrideki gelişim, elbette kendi iç dinamikleri ile yakından ilgilidir. Yani bu alanlarda çalışma yapanlar, o alana ait geleneksel soru ve sorunları çözerek, bu bilimlerin gelişime katkıda bulunurlar. Bu bilimlerdeki iç dinamikleri sağlayan sorunları, günlük yaşamın, teknik ve teknolojik sorunların talep ettiği çözüm arayışlarına (belli bir ölçüde de olsa) bağlamak mümkündür. Ne var ki mantık için durum biraz daha farklıdır. Çünkü hiç mantık bilmeden de “mantıklı davranmak” olanağımız olabilir; veya mantık bilsek de “çok mantıksız kararlar” verebiliriz. Dolayısıyla bir bilim olarak mantık, diğer formel bilimlerden farklı olarak ve sanılanın aksine günlük yaşamdan gelecek taleplere pek de açık değildir.

Tüm bilimler, teolojik bir yapı veya konusu ne olursa olsun herhangi bir bilgi sistemi, mantıkça tutarlı olmalıdır. Çünkü bir bilgi sistemi içinde tutarsızlığa ve çelişmeye hiçbir şekilde izin verilemez; tutarsızlık veya çe-

* Bu yazı, 11 Kasım 2016 tarihinde Kıbrıs'ta Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü tarafından ve 15 Kasım 2016 tarihinde Üsküdar Üniversitesi Türk Dünyası Felsefe Araştırmaları ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen “Aristoteles Sempozyumu”na sunulan bildirilerin genişletilmiş halidir. Bu yazıyı okuyup eleştiride bulunan değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Celal Türer'e ve Doç. Dr. Ayhan Çitil'e teşekkürlerimi sunuyorum.

** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Prof. Dr.

lişki, bir bilgi sisteminin anlaşılabilir ve aktarılabilirlik olanağını ortadan kaldırır ve dolayısıyla da bir bilgi sisteminden sözetmek mümkün olmaz.

Tutarsızlık ve çelişki gibi kavramlar, ancak mantık aracılığıyla tanımlanabilirler; dolayısıyla mantık biliminin bir görevi de kullandığımız (bu gibi) kavramları tanımlamaktır. Fakat ne var ki, özel bir durum sözkonusu olmadıkça veya bir bilgi sisteminin ne olduğu sorgulanmadıkça, bu gibi kavramların tanımına gerek duyulmayabilir. Nitekim bilimsel bir bilgi, (özel bir durum sözkonusu değilse) zaten tutarlı olmak veya (görünüşte) çelişki içermemek durumundadır. Yani mantığı, uygulamaya yönelik bir bilim dalı olarak görmek ve mantıktaki gelişmeleri bu çerçevede açıklamak pek de verimli sonuçları olan bir tartışma sağlamayacaktır. Öte yandan Antikçağ'da ortaya çıkmış çeşitli bilimlerin içinde sadece mantığın bu kadar uzun (20.yy başlarına kadar) varlığını sürdürebilmiş olması, bu açıdan da önemli bir ipucu sağlayabilir. Nitekim bu mantık, bütün eleştirilere ve yetersizliği konusundaki tespitlere rağmen, varlığını değişmeden aynen sürdürmüştür. Bu durum, mantığın özelliklerinin sanırım biraz daha derinlerde aranmasını gerektirmektedir.

Mantık biliminin, soyut, düşüncenin işleyişini tasvir etmede yetersiz ve hatta bir işe yaramadığı(!) zaman zaman söylene de, aslında temel özelliklerinden birisi, bir medeniyet göstergesi olmasıdır. Nitekim tarihte sadece büyük medeniyetler (başta Antikçağ, Ortaçağ'da Hıristiyan ve İslam dünyası ve günümüzde sembolik mantık olmak üzere) mantık konusunda ilerleme kaydedebilmiştir. Yani görünen o ki mantığı sadece empirik bilimlerden değil, diğer formel bilimlerden de ayrı düşünmek yerinde olacaktır. Kısaca “mantık mantık içindir” şeklindeki bir ifadenin, sadece empirik bilimlerden değil matematik ve geometri gibi formel bilimlere dikkate alındığında, biraz abartılı da görünse, “mantığa has bir ayrıcalığı yansıttığı söylenebilir.

Mantık, her bilim gibi kendi varlık alanını kendine özgü kurallarla belirler; fakat bir kültürü ve onun düşünce biçimini belirlemesi açısından bir ayrıcalığa sahiptir. Bunun tipik örneği, Aristoteles mantığının arkasında yatan Aristotelesci mantık anlayışıdır. Bu mantık anlayışı, aşağıda ele alınacağı gibi, Aristoteles'in felsefesine ama özellikle de onun nesne an-

layışına dayanmaktadır. Aristotelesçi nesne anlayışı, Aristotelesçi mantık anlayışıyla birlikte felsefi sorunların ve kültürel kodların da belirleyicisi olmuştur.

Mantık ile kültürel kodlar arasında bulunacak bir ilişki, sanırım, mantık felsefesi açısından da ilginç ve aydınlatıcı olabilir. Böylece zamanla formel mantığın kabul görmesinin arkasında, onunla etkileşim içinde olan bir mantıksal düşüncenin bulunduğu, farklı bir açıdan ele alınabilir. Aristoteles'in mantık çalışmalarının asırlar boyu gündemde kalabilmiş olması, teknik anlamda bir "mantık", yani bir çıkarım işlemi olmanın da ötesinde bir özellik taşımasına bağlanabilir. Gerçekten de onun mantık çalışmalarının arkasında, dil analizlerini ve dil/mantık ilişkisini fakat özellikle felsefe anlayışını görmek mümkündür. Bütün bu çalışmaları Aristoteles'in felsefi görüşleriyle ilgi içinde dikkate almak suretiyle, ayrıca bir Aristotelesçi mantık anlayışından da söz edebiliriz. Sonuçta Aristotelesçi mantık, sorulabilecek sorulara ve mantık anlayışı da felsefi sorunlara cevap verebildiği, kültür hayatına bir derinlik kazandırabildiği için hep önplanda kalabilmiş ve (informel mantıkla kıyaslandığında) varlığını sürdürebilmiştir.

"Aristotelesçi mantık anlayışı"nı, Aristotelesin felsefi görüşlerini ve özellikle de onun nesne anlayışını ele almak suretiyle ortaya koymaya çalışacağım. Bu sayede Aristoteles mantığını farklı bir açıdan görmek de sanırım mümkün olacaktır.

"Aristoteles mantığı" denilince son noktasında kıyas bulunan, arka planında ise sembolik bir dilin yer aldığı çıkarım işlemi öncelikle akla gelir. Bu özellikleri açısından o saf bir mantık çalışmasıdır; çünkü, formel olarak denetlenebilen dedüktif bir çıkarım sözkonusudur.

"Mantık" denilince dedüktif bir işlem olarak kıyasın akla gelmesi sebepsiz değildir. Çünkü asırlar boyunca kıyas, akıl yürütme işlemiyle özdeşleştirilmiştir. Şüphesiz dedüksiyon dışında endüktif akıl yürütme, analogi ve abdüktif çıkarım gibi çeşitli çıkarım biçimleri de dikkate alınabilir. Ne var ki benim burada asıl üzerinde durmak istediğim nokta, Aristoteles mantığının dedüktif bir çıkarım olarak sahip olduğu özellikler değildir; kıyasın arkasında yatan Aristotelesçi düşünce biçimidir. Bu düşünce biçiminin özelliği, sorunlara "niçin" sorusu ve bu sorunun öngördüğü kabul-

ler açısından bakmasıdır. Kıyas öğretisinin üzerinde durmaya çalışacağım özelliği, işte bu soruya cevap vermek için güvenli bir sonuç elde etme yöntemi olmasıdır.

Aristoteles mantığının bir araç (organon) olarak kullanılması, Ortaçağ'da Hıristiyan ve İslam dünyasından geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat bu süreç aslında sadece Aristoteles'in mantık çalışmaları ile sınırlı kalmamış, Aristotelesçi mantık anlayışını da içeren Aristotelesçi düşünce biçimini peşinden sürüklemiştir. Diğer bir ifadeyle, Aristoteles mantığının bir araç olarak kullanılması, aslında onun kıyas öğretisinin arkasında yatan (Aristotelesçi) düşünce biçiminin de kabul edilmesini gerektirmektedir. Aristotelesçi düşünce biçiminin ve dolayısıyla mantık anlayışının temelinde ise onun nesne anlayışı yatmaktadır. Çünkü Aristotelesin mantık çalışmaları, onun felsefi görüşlerinin bir uzantısı konumundadır. Bu sebeple Aristoteles mantığı ile Aristotelesçi düşünce biçimini arasında bir ayırım yapmamak, Ortaçağ'da Hıristiyan ve İslam dünyasında, hatta günümüzde özellikle de teolojik ve felsefi birçok sorunun dayandığı zeminin farkedilememesine sebep olmuştur. Aristoteles mantığının bir araç olarak kullanılması ve dolayısıyla da kıyasın öngördüğü ontolojik ve epistemolojik kabullerin dikkate alınmamasına sebep olmuştur; bu durum, birçok felsefi ve özellikle teolojik sorunun üstünün örtülmesine yolaçmıştır. Diğer bir ifadeyle Aristoteles'in mantık çalışmalarının mantık anlayışıyla ilişkilendirilmemesi, Antikçağ'dan günümüze kadar birçok sorunun gerçek yüzünü görme olanağını da ortadan kaldırmıştır.

Bu ilişkilere biraz daha yakından bakabilmek amacıyla "Aristotelesçi düşünce biçimi"ni (ve dolayısıyla Aristotelesçi mantık anlayışını), onun fizik nesnelere ilgili görüşleri üzerinden ortaya koymaya çalışacağım.

"Aristoteles mantığı" denilince dedüktif/formel özellikler öncelikle akla gelir; bu tip bir mantık çalışmasını herhangi bir felsefi görüşü dikkate almadan incelemek elbette mümkündür. Oysa ki Aristotelesçi düşünce biçimi/felsefesi onun mantık çalışmalarına yön vermiştir. Öte yandan Aristotelesçi düşünce biçimi/felsefesi, bilindiği gibi Newton sisteminin ortaya çıkmasından sonra bir sarsıntı geçirmiştir. Fakat bu sarsıntı, Aristoteles mantığının ve Aristotelesçi mantık anlayışının yerini korumasına engel

olmamıştır. Aristotelesci mantık, yaslandığı Aristotelesçi felsefeye yöneltilen büyük eleştirilere rağmen varlığını hep sürdürebilmiştir. Aristoteles felsefesinin Aristotelesçi mantık anlayışı ile olan ilişkisini dikkate almak aslında bir kargaşayı da beraberinde getirmiştir. Bu kargaşa, kıyasın başta bilim, teoloji ve felsefedeki kullanımından kaynaklanmaktadır.

Aristoteles'in kıyas öğretisi, onun (teknik anlamda) mantık çalışmaları içinde öncelikli bir yere sahiptir. Kıyas, Aristoteles mantığını karakterize eder ve onunla adeta özdeşleşmiştir.

Kıyas olarak bilinen çıkarımın formel olarak ifade edilebilir ve denetlenebilir olması, yani doğru ve yanlış akıl yürütmelerin tespitine olanak vermesi, düşüncenin işleyiş biçiminin kıyasla ilişkilendirilmesine, hatta kıyasın doğru düşünceyle özdeşleştirilmesine sebep olmuştur. Sonuçta da dedüktif, formel ve denetlenebilir bir çıkarım işleminden sözedildiğinde "Aristoteles mantığı"; ve "Aristoteles mantığı" denilince de dedüktif, formel ve denetlenebilir bir çıkarım işlemi olarak kıyas akla gelmiştir. Bu durum, Aristoteles'in mantık çalışmalarının günümüz mantık çalışmaları gibi yorumlanmasına ve dolayısıyla arka plandaki Aristotelesci mantık anlayışının sorgulanmamasına sebep olmuştur.

Aristoteles'in kıyas öğretisi ile günümüz mantık anlayışı arasında (dedüktif özellikleri dikkate alınarak) elbette bir süreklilikten sözedilebilir; fakat bu süreklilik, kıyasın da arka planında bulunan Aristotelesci mantık anlayışı için geçerli olmayacaktır. Ondokuzuncu asrın sonlarındaki matematik ve mantık çalışmaları, Aristotelesci mantık ve felsefe çalışmalarından bağımsız fakat kendi iç dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, Aristoteles'in kıyas ile ilgili görüşlerinin onun nesne anlayışı ve dolayısıyla felsefe anlayışı ile olan ilişkisinin de dikkatlerden kaçmasının diğer bir sebebi olarak yorumlanabilir. Sonuçta Aristotelesci mantık anlayışı, Aristotelesci mantık çalışmalarının (özellikle de kıyas öğretisinin) deyim yerindeyse gölgesine sığınarak varlığını sürdürebilmiştir. Aristotelesci mantık anlayışının nasıl birşey olduğunu ortaya koymak, kıyasın sahip olduğu bazı özelliklerin günışığına çıkartılabilmesine, bazı teolojik ve felsefi sorunların farklı bir açıdan görülmesine sanırım olanak verebilecektir.

Günümüz mantık anlayışında dedüktif bir çıkarımı, geçerli/geçersiz gibi bir özelliğe sahiptir. Fakat Aristoteles'in mantık anlayışında kıyasın özelliği, zorunlu sonuç verebilmesidir. Halbuki zorunluluk, dedüktif çıkarıma ait bir özellik olamaz. Ne var ki kıyasın da dedüktif bir çıkarım olması, Aristoteles'in bu çıkarımın zorunlu sonuç verdiğini söylemesine engel olamamıştır; bu durumun sebebi, kıyasın, Aristoteles'in felsefe anlayışıyla olan ilişkisinde yatmaktadır.

Başta Frege olmak üzere çeşitli mantıkçıların temelini attığı sembolik yapı ile Aristoteles'in mantık çalışmalarında kullanılan formel dil arasındaki fark veya onların teknik sorunlara yaklaşımlarından kaynaklanan farklar üzerinde durmayacağım. Fakat buna karşılık, Aristoteles'in mantık anlayışında kıyasın zorunluluk içermesi beni ilgilendiren bir özelliktir. Çünkü kıyas gibi dedüktif bir çıkarımda sonucun zorunlu olması, normal koşullarda öncüllerin modalitesiyle ilgilidir. Halbuki Aristoteles açısından bakıldığında sözü edilen zorunluluğun, önermelerin modalitesinden değil, o nun mantık anlayışı ve dolayısıyla nesne anlayışından kaynaklandığı görülecektir. Aristoteles'in nesne anlayışını sorgulamak, Aristoteles'in mantık anlayışına daha dikkatli bakmamıza olanak verecektir.

“Fizik nesne”, bilindiği gibi Antikçağ'dan itibaren felsefenin gündeminde yer almış olan saf bir felsefe problemidir. Bu ontoloji problemini, Antikçağ'dan Newton'a kadar uzanan bir dönemde, sanırım iki temel görüş açısından ele almak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki Platon, ikincisi ise Aristoteles'dir. Newton, kısaca ifade etmek gerekirse, “madde” kavramı yerine “kütle” kavramını koymak suretiyle sözkonusu soruna yepyeni bir boyut kazandırmıştır.

Antikçağ'da “fizik nesne” sorunu önce varlık ve oluş kavramları aracılığıyla ele alınmıştır. Platon'la birlikte yeni bir evre başlamıştır. Çünkü Platon, fizik dünyanın kavranılmasında, bu dünyanın dışında ve ondan yapıca farklı bir dünyanın varlığının kabulünü bir koşul olarak ileri sürmüştür. İdealar dünyası, fizik nesnelere duyular aracılığıyla kavrayabilmenin ontolojik ve epistemolojik koşulu durumundadır. Daha sonra gelen filozofların yaptığı aslında Platon'un bu idealar dünyası yerine örneğin fenomenleri, maddeyi veya benzeri nesneyi koymak olmuştur. Çünkü Platon, fizik

nesnelerin varlığının (ve dolayısıyla da ontolojik özelliklerinin), duyumlarla özdeş olarak kabul edilemeyeceğini farketmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Whitehead'in dediği gibi, tüm batı felsefe tarihi Platon'a düşülen bir dipnot gibi düşünülebilir. Çünkü fizik nesnelere dünyasının algıyla özdeş olamayacağı, (adı ve özellikleri ne olursa olsun) başka bir varlık aracılığıyla kavranılması, vazgeçilmez bir koşul olarak felsefenin gündemini belirlemiştir.

Aristoteles, "fizik nesne" sorununa yeni bir boyut katmakla kalmamış Platon'un çizgisini bir adım öteye taşımıştır. Çünkü Aristoteles, Platon'un kendi başına varolan idealar alemi yerine cins/tür ayrımı aracılığıyla bir adım öteye geçerek, soruna empirik içerikli yeni bir boyut da kazandırmıştır. Platon tarafından tanımlanan sorun, yani fizik nesnelere bilgisine ulaşılmasına ilişkin sorun, sonuçta dilin yapı ve işleyişine bağlı olarak ele alınabilir hale gelmiştir. Diğer bir ifadeyle Aristoteles, fizik nesnelere duyumlarla ilgili sorunlarının dil aracılığıyla ele alınmasına olanak veren (felsefi) bir sistem kurmuştur.

Fizik dünyanın ontolojik özelliklerinin başında şüphesiz öncelikle değişme ve hareket gelir. Bu özelliklerin kendisini ve onların duyumlarla olan ilişkisinin içerdiği sorunları Aristoteles, ayrıntıya girmeden söylemek gerekirse, kategoriler aracılığıyla ele almıştır. Algılarıyla taşınan bilgiye karşılık gelen 9 kategori, bilindiği gibi aslında birer yüklemdir; yani dilsel açıdan bakıldığında, öznenin sahip olabileceği özellikleri ifade ederler. Nelerin nelere yüklem olarak atfedilebileceği, önerme düzleminde (ve elbette kategoriler dikkate alınarak) belirlenir. Sonuçta da fizik nesnelere dünyasının temel ontolojik özellikleri, dil aracılığıyla ele alınabilir hale gelir. Çünkü tek tek nesnelere varlık özelliklerini ifade araçları önermelerdir. Fakat önemli olan nokta, "varlık" kavramının kendisinin de dilsel bir anlamının konusu olmasıdır; çünkü "varlık" dediğimiz, tek tek fizik nesnelere ortak özelliğini ifade etse de onlardan farklıdır. Bu fark ve ortaklık, "varlık nedir?" sorusu sorulduğunda, dilin (ve dolayısıyla önermelerin) bir araç olarak kullanılmasıyla cevaplandırılabilir.

Aristoteles için "terim" (horos), bir önerme sözkonusu olduğunda özne veya yüklem konumunda bulunur. Özne konumunda olan bir terim ya (Si-

nan, Zeynep gibi) tekil (individual/ singular) ya (bazı insanlar gibi) tikel (particular) ya da (bütün insanlar gibi) tümel (universal/katholou) olabilir. Terimler arasında kurulan ilişkiler önermeleri oluşturur; diğer bir ifadeyle önermelerin özelliği, terimler arasına kurulan ilişkiyi bir yargı halinde dile getirmesidir. Mantık, önermeler (ve dolayısıyla yargılar) arasında ilişki kurmak işlemidir. Bu ilişki (burada indüktif çıkarımları dikkate almıyorum) öncüllerden sonuç çıkarma işlemi olarak bilinir. Aristoteles açısından bakıldığında bu işlem kıyas (syllogism/sullogismos) şeklinde gerçekleşen (bir dedüktif) çıkarımdır.

Kıyas şeklindeki dedüktif bir çıkarımın mantık açısından özelliği, formal ve denetlenebilir bir işlem olmasıdır. Fakat ilginçtir, bu işlemin arka planında, Aristoteles felsefesi içinde tanımlanan nesne anlayışı yatmaktadır.

Bir önermede özne ve yüklem arasında gözlem aracılığıyla kurulan bir ilişki, yukarıda da işaret edildiği gibi, Aristoteles'in kategoriler öğretisi aracılığıyla yorumlanır ve sınırlandırılır. Özellikle Topikler'de ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı gibi kategoriler, önermelerin doğruluk değerlerini belirleyen bir tür ön koşul durumundadırlar. Aristoteles için bir önermede yüklem özne üzerinde (doğru olarak) tasdik edilmesi, kısaca ifade etmek gerekirse, öznenin sahip olabileceği 9+1 kategori çerçevesinde olabilir/olmalıdır.

Bu kategorilerden dokuz tanesi, yüklem özne üzerine tasdik edilmesi, gözlemsel sorulara verilen cevapların da sınırını belirler. Nitekim “nerede”, “kim”, kaç metre veya kilo”, “ne zaman”, “kimin”, “nasıl” gibi gözleme dayanan sorular, dokuz kategoriden birisine aittir; dolayısıyla da bu dokuz kategori, bir nesne hakkında empirik içerikli bilginin sınırlarını ve koşullarını sağlamak özelliği taşır. Elimde tuttuğum kalem ile ilgili olarak dokuz kategori çerçevesinde -ancak gözlemsel bilgi- sahibi olabilirim. Yani dokuz kategori, bir fizik nesne hakkında empirik olarak ortaya konulabilecek tüm bilgileri sınıflar ve sınırlar.

Bir önermenin doğruluğu elbette sadece gözlemsel içerikli değildir. Nitekim, herhangi bir gözleme başvurulmasa da örneğin “kalem şarkı söylüyor” denilmez; çünkü onuncu kategori, yani o nesnenin cevheri (ousia/

substantia)(substance/hupokeimenon veya hypokeimenon) onun böyle bir özelliğe sahip olmasına ve dolayısıyla böyle bir yargıda bulunulmasına izin vermeyecektir. İşte Aristoteles'in bu anlayışı, felsefenin, bilimsel çalışmaların ve özellikle de teolojinin çerçevesini belirlemiş, hedef koymuş ve sonuçta tutarlı bir felsefi bir yapının oluşturulmasına olanak vermiştir. Bu felsefi yapı, “niçin” sorusuna cevap verecek şekilde kurgulanmıştır; kanunumuz açısından bakarsak, kıyas, hem bu “niçin” sorusunun cevabını verme hem de tutarlı bir sistem oluşturma aracıdır. Felsefe ve mantığın birlikteliğini böylesine mükemmel bir şekilde kurgulayabilen bir sistemin asırlar boyu yaşaması, hem bilimsel ve felsefi çalışmaların hem de tüm ortaçağın teolojik sorularını cevaplandırabilmesi hiç de şaşırtıcı gelmemelidir.

“Niçin” ve “nasıl” soruları, herhangi bir konuda teorik bir sorgulama yapmanın yöntemini ve koşullarını belirler. Daha da önemlisi, bu koşullar, ontolojik ve epistemolojik dayanaklar da öngörür. Dolayısıyla bu iki soru, verilecek cevaplara ontolojik ve epistemolojik sınırlamalar getirme özelliğine sahiptir¹. Kısaca ifade etmek gerekirse kıyas, “niçin” sorusuna cevap verme aracıdır. “Niçin” sorusuna verilecek cevaplar arasında kurulacak (teleolojik) ilişkinin mantıksal bir özellik taşıması, kıyas formunun kullanılmasını talep etmektedir.

“Niçin” sorusu, bir telos öngörür; böyle bir kabul (Aristoteles örneğinde olduğu gibi), organist özellikte bir evren tasarımı ve dolayısıyla buna uygun ontolojik ve epistemolojik önkabulleri olan bir felsefi sistemi de beraberinde getirmektedir. Bu evren tasarımı, Aristoteles'in nesne anlayışının da temelini oluşturur. Nitekim her tek tek fizik nesne, içinde bir erek barındırır. Fizik nesnelere, sahip oldukları tekil cevher çerçevesinde bir erek'e yönelirler. Bu açıdan bakıldığında Aristoteles'in terim'e bakışı ile fizik dünyanın ontolojik özellikleri elbette birbirini tamamlamak durumundadır. Fakat burada benim için önemli olan özellik, Aristoteles'in ontoloji anlayışının, onun kıyas öğretisi ve dolayısıyla mantık anlayışıyla olan bağıntısıdır. Çünkü kıyas öğretisi, “niçin” sorusuna verilebilecek cevaplar arasındaki ilişkiyi mantıkça güvenilir bir şekilde oluşturma aracıdır.

1 Ural, Ş. (2013)

Doğru bir çıkarım, (elbette öncelikle geçerli) çıkarım kurallarına uyulmasıyla elde edilebilir. Evet, her kıyas dedüktif bir çıkarımdır; fakat her dedüksiyonun, Aristotelesci kıyas formunda olması elbette gerekli değildir. Kıyasın kendine has bir özelliği vardır; bu da “niçin” sorusuna -mantıksal olarak tutarlı- cevap verme olanağı sağlamasıdır. Aristoteles’in mantık anlayışı, niçin sorusu dışında bir soru sorulması elbette yasaklamamaktadır; fakat “niçin” sorusu, Aristotelesin felsefe anlayışının kurgusunu, sistematüğini ve problemlerini belirlemiştir. Şüphesiz her türlü empirik/gözlemsel soru ve cevapların daima “niçin” sorusuyla ilişkili olması her zaman gerekli değildir; ve bu gibi sorulara bir çıkarım şeklinde değil de bir yargı dile getiren önermeler aracılığıyla cevap verilmesi de yeterli olabilir. Burada bizi ilgilendiren nokta, Aristoteles’in felsefi sisteminin temelde “niçin” sorusundan hareket etmiş olması, bu soruya cevap aramasıdır. Unutmamak gerekir ki bu soru, sorunların hem felsefi hem de bilimsel çerçevesini biçimlemektedir. Burada beni özellikle ilgilendiren nokta, “niçin” sorusunun cevabının, bir telosun kabulünü ve dolayısıyla kıyas şeklinde bir çıkarımın kullanılmasına ihtiyaç göstermesidir. “Sokrates niçin ölümlüdür?” sorusunun cevabı, “çünkü bütün insanlar ölümlüdür ve Sokrates de bir insandır” şeklindeki önermelerin, bir kıyasın öncülleri olarak kabul edilmesiyle verilebilir. Elbette “niçin bütün insanlar ölümlüdür?” şeklindeki sorunun cevabı, Aristotelesci düşünce sisteminde örneğin “ay-altı alemde oluş ve bozuluş vardır ve insan da bu alemde yaşamaktadır, o halde insan da ölümlü olacaktır” şeklinde de olabilir. Eğer “Sokrates niçin insandır?” şeklinde bir soru sorulursa, böyle bir soru, Sokrates’in (tekil ve tümel) cevheri ve diğer kategoriler dikkate alınarak cevaplandırılabilir. Verilecek cevapların tutarlı bir bütünlük oluşturması ise, kıyas formunda bir çıkarıma ihtiyaç göstermektedir. Diğer bir ifadeyle fizik dünyanın organist ve teleolojik bir örgü şeklinde ve Aristotelesci felsefe anlayışına uygun şekilde mantıkça tutarlı bir tasvirinin yapılması, bu çıkarım formu sayesinde elde edilmektedir. Kıyas sayesinde, hem “niçin” sorusunun öngördüğü (ontolojik ve epistemolojik içerikli/felsefi ve bilimsel) bir yapı oluşturmak hem de gözlemsel olgular arasında mantıkça tutarlı ilişkiler kurabilmek mümkün olmaktadır. Dikkat edilirse bu durum, olgular arasında öngörülen

ilişkilerin zorunlu olmasının, kıyasın bir özelliği olarak düşünülmesini de açıklamaktadır.

Aristoteles'in kategorilerini ve mantık anlayışını dil ile (özellikle de Yunanca ile) ilişkilendirmek oldukça yaygındır; ne var ki bu bakış kolaycı bir çözümlü de beraberinde getirmekte ve asıl dikkate alınması gereken noktanın da üstünü örtmektedir. Çünkü kıyas biçimindeki bir çıkarımı aslında "niçin" sorusuna verilebilecek cevaplar için güvenilir bir yöntem olarak kabul etmek mümkündür; hatta gereklidir.

Antikçağ düşüncesinin arkasında bilindiği gibi mitoslar vardır ve mitoloji "niçin" sorusunun cevabını vermeye yönelik en eski araçlardan birisidir. Antikçağ felsefesi de mitolojik geleneğe uygun olarak "niçin" sorusuna cevap aramıştır. "Niçin" sorusu fizik dünyanın anlaşılmasında, sadece felsefi değil bilimsel (denilebilecek) cevaplarda, (artık eskisi gibi mitolojik içerikli olmasa da) yine teleolojik kabullerin kullanılmasını talep eder. Aristoteles mantığı ve dolayısıyla kıyas öğretisi, verilecek cevapların birbirleriyle tutarlı olmasını sağlayan bir araçtır. Fizik dünyanın organist ve teleolojik yorumu, olgular arasında sebep-sonuç ilişkisi kurulmasından sorumludur. Kıyas, böyle bir ilişkinin mantıkça tutarlılığın sağlanmasına ve denetlenmesine olanak veren bir yöntemdir.

Fizik dünyanın bilimsel/felsefi/ontolojik açıklamasında Aristotelesçi yaklaşım, Newton'un fizik sistemine kadar hakimiyetini rakipsiz olarak sürdürmüştür. Kısaca ifade etmek gerekirse Newton'la birlikte soru değişmiş ve dolayısıyla fizik dünyada varlığı öngörülen yapı ve dolayısıyla ontolojik kabuller de değişmiştir. Nitekim Aristoteles'in fizik nesnelere dünyasına bakışını karakterize eden organist/teleolojik yapı, Newton sistemiyle birlikte mekanist/rasyonalist bir anlayışa, yani yeni bir (ontolojik ve epistemolojik) kabuller sistemine yerini bırakmıştır.

Tekrar vurgulamak gerekirse, Aristoteles sisteminde her tek tek nesne, sahip olduğu cevher ve dolayısıyla sahip olduğu telos sayesinde nesnelere davranışlarını, hareketlerini ve gelecekte alacağı biçimler de dahil her türlü özelliklerini potansiyel olarak taşımaktadır. Bu tür kabuller, fizik nesnelere ilişkin bilimsel ve felsefi bir araştırmanın "niçin?" sorusundan hareket edilmiş olmasını, yani tam da bu soruya cevap aranmasını gerektirmektedir.

Kıyas, böyle bir soruya verilecek cevabın formunu sağlayan bir çıkarımdır. “Niçin Sokrates ölümlüdür?” sorusu, “çünkü” ile başlayan öncüller gerektirir. Ne var ki Newton sisteminin cevaplarını, örneğin “gezegenler nasıl hareket eder?” veya “taş nasıl düşer?” şeklindeki sorulara verilen cevapları, kıyas şeklinde bir çıkarım ile ifade edemeyiz. Ancak “taş niçin düşer?” şeklinde bir soruya, Aristotelesci sistemde örneğin “ay altı alemde bütün taşların doğal hareketi yere doğrudur, taş da doğal bir cisimdir” şeklindeki öncüller aracılığıyla cevap verilebilir. Şüphesiz Newton sistemi içinde “bir taş niçin düşer?” sorusu, gravitasyona bağlı olarak açıklanabilir. Fakat bu cevap ancak “nasıl” sorusuna verilen cevaplardan sonra anlamlı olabilir. Aristoteles’in kıyas öğretisi içinde kalınsaydı, “nasıl” sorusuna yönelmiş (Newtoncu) yeni bir bakış açısına ulaşmak mümkün olmazdı.

Aristoteles mantığı tarihi süreç içinde Ortaçağ’da İslam ve Hıristiyan mantıkçıları tarafından işlenmiş, Yeniçağ’dan geçerek XIX.asıra kadar (sembolik de olsa bir başlangıç noktası vermek gerekirse G. Frege’ye kadar) varlığını sürdürmüştür. Şüphesiz Aristoteles mantığının artık yok olduğunu veya bugün kullanılamaz durumda olduğunu ileri süremeyiz; fakat özellikle üzerinde ayrıca durulması gereken nokta Aristotelesci mantık anlayışının günümüzdeki konumu olmalıdır. Şüphesiz Aristotelesin mantık çalışmalarının halen eski yerini ve önemini koruduğu söylenemez. Ne var ki böyle bir değerlendirme, Aristotelesin mantık anlayışı veya Aristotelesci mantık anlayışı için de geçerli değildir. Çünkü Aristotelesçi mantık anlayışı, günlük yaşam ve teoloji başta olmak üzere çeşitli uygulama alanlarında bir araç olarak kullanılmaya devam etmektedir. İşte bu mantık anlayışı Aristoteles felsefesi ve özellikle de onun fizik nesne anlayışıyla olan ilgisi dikkate alınarak sorgulanmadıkça, günümüz teolojisi ve felsefesi üzerine yapılacak değerlendirmelerin bir kısır döngü oluşturması sanırım kaçınılmazdır.

Aristoteles mantığının Hıristiyan ve İslam ortaçağından itibaren büyük bir öneme sahip olması, kıyasın doğru düşüncenin güvenilir ve denetlenebilir bir örneği olmasıyla sınırlı değildir. Aristotelesci mantık anlayışı, yukarıda da işaret edildiği gibi, aslında Aristoteles mantığının arka planında bulunan dayanaktır. Kıyasın öncüllerinin denetlenebilir olması ve sonucun bu öncüllerden zorunlu olarak elde edilmesi, özellikle teolojide

son derece uygun bir araç olarak kabul edilmesinde öyle görünüyor ki çok önemli bir rolü olmuştur. Bunun sebebi, yukarıda da sıkça işaret edildiği gibi, Aristoteles'in teleolojik içerikli nesne anlayışıdır.

Aristoteles, sadece mantık ve felsefedeki görüşleriyle değil, bilimdeki çalışmalarıyla da çağları aşan bir düşünürdür. onun fizik ve astronomi sistemi, Newton'a kadar (büyük ölçüde) yürürlükte kalmıştır. Biyoloji konusundaki felsefi bakış açısının, bugün bile kısmen devam ettiğini söylemek de mümkündür. Diğer ilginç olan, onun mantık çalışmalarının yaklaşık 20.yüzyıla kadar varlığını sürdürebilmiş olmasıdır; ama asıl ilginç olan, Aristotelesçi mantık anlayışının bu dönemden sonra bile varlığını sürdürmesidir.

“Aristoteles mantığı” deyiminin içeriğini, birbirini karşılıklı olarak etkileyen ve içiçe geçmiş şu üç ayrı özelliği dikkate alarak belirlemek yerinde olacaktır: bunlar (yukarıda işaret edildiği şekliyle) ilki Aristotelesçi fizik-dünya (veya nesne) anlayışı, ikincisi Aristoteles'in mantık alanına giren çalışmaları ve üçüncüsü Aristotelesçi mantık anlayışıdır. Aristotelesçi fizik anlayışı Newton'a kadar, Aristoteles'in mantık çalışmaları ise 20.yy'la kadar gündemde kalmasına karşılık, Aristotelesçi mantık anlayışı ilginç bir şekilde günümüzde de kullanılmaktadır. Özellikle ahlak, teoloji, insan, devlet ve toplum ile ilgili sorunlar hep Aristotelesçi mantık anlayışının uygulandığı alanlar olmaya kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Halbuki, nasıl ki Newton sistemi kıyas şeklindeki bir çıkarım aracılığıyla anlaşılabilirse, ahlak, teoloji, toplum gibi sorunların da sadece Aristotelesçi mantık anlayışıyla sağlıklı bir şekilde ele alınması sözkonusu olmaz. Çünkü artık “niçin” sorusuyla birlikte “nasıl” sorusuna da cevap aramak gerekir.

Basit bir örnekle “ahlak nedir?” veya “insan nedir?” gibi bir soru, geleneksel bir bakışla, “ahlak niçin vardır?” veya “insan niçin vardır?” gibi bir soru eşliğinde veya böyle bir soruya indirgeyerek cevaplandırılabilir. Ne var ki bu soruların yanı sıra, “nasıl ahlaklı olunur?” veya “insan nasıl varolmuştur?” şeklindeki soruların sorulması da kaçınılmazdır. Bu ikinci soru rasyonel cevapların verilmesini; yani bireyin özellikle toplumsal sorumluluklarının rasyonel olarak tespit ve tanımına veya insanın biyolojik,

fizyolojik, genetik özelliklerinin araştırılmasına ihtiyaç gösterecektir. İlk soru dikkat edilirse teolojik içerikli cevapların verilmesine son derece uygundur; ve bu cevapların Aristotelesçi mantık anlayışı çerçevesinde kıyas kalıplarını kullanarak verilmesinde hiçbir sakınca yoktur. Hatta cevapların inandırıcı olabilmeleri için, aralarındaki ilişkiyi düzenlemek amacıyla, kıyas kalıplarını kullanmak son derece yerinde olacaktır. Ne var ki ikinci soru bizi sosyoloji, psikoloji gibi bilimlerin verilerini dikkate almaya, günümüz insanını ödev ve sorumlulukları açısından tanımlamaya sevk etmektedir. Elbette “ahlak nedir?” veya “insan nedir?” gibi sorular karşısında “niçin” ve “nasıl”ın birlikte düşünülmesi gerekir. Burada vurgulamak istediğim nokta, “nasıl” sorusunun cevabının Aristotelesçi mantık anlayışının ve dolayısıyla Aristotelesçi felsefenin dışında aramanın kaçınılmaz olmasıdır. Bu durum şüphesiz devlet, toplum, canlı gibi sosyal bilimlerin ve insan bilimlerinin konusunu oluşturan kavramların irdelenmesinde ayrı bir öneme sahip olacaktır.

Bir kıyasta sonucun öncüllerde örtük olarak bulunduğu, “bütün insanlar ölümlüdür ve Sokrates de insandır” dedikten sonra “Sokrates de ölümlüdür” demenin bize yeni bir bilgi kazandırmadığı, kıyasa yöneltilen eleştirilerin başında gelir. Özellikle Yeniçağ’da bilimsel çalışmaların hızlandığı bir dönemde bu nokta mantıkçıların fazlasıyla dikkatini çekmiştir. Başta F. Bacon gibi düşünürler yeni bir mantık arayışına girişmişlerdir. Fakat, daha sonra da devam eden bu eleştiriler ve arayışlar, Aristoteles mantığını tahtından indirememiştir. Çünkü kıyası önemli kılan özellik, sanırım, sonuca uygun öncülleri bize vermesidir; daha doğrusu “niçin?” diye sorulursa cevap, sonuç önermesine uygun öncüller aramak şeklinde olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bir kıyasta öncüller değil, sonuç önce gelmektedir²

Geçerli bir kıyas, öncüllerle sonuç arasında mantıkça geçerli ilişki kurabilme yöntemidir. Fakat bu tanım, “öncüller niçin önce gelmelidir?” şeklinde ki bir soruya cevap verilmesinde bir faydası olmayacak, inandırıcı bir gerekçe sağlamayacaktır. Halbuki kıyası ‘ “niçin” sorusuna cevap arama yöntemidir’ şeklinde yorumlarsak, sözkonusu geleneksel eleştiriyi de geçersiz kılmış oluruz. Çünkü aslında kıyas (sonuç konumundaki) bir yargıyı gerekçelendirmek için yapılan bir işlemdir. Amaç ise, sonuç öner-

2 Ural, Ş., (1987,1992)

mesi ile onu gerekçelendiren öncüller arasında mantıkça geçerli bir ilişki kurabilmektir. Bu ilişkinin empirik değil mantıksal olması gerektiğini de bu noktada gözden uzak tutmamak gerekir.

Aristoteles'in mantık anlayışından sözedildiğinde, onun nesne anlayışını dikkate almanın gerekli olmadığı, ikisi arasında doğrudan bir ilişki olmadığı düşünülebilir; ve bu bakış açısı Aristoteles'in tüm felsefe sistemi dikkate alındığında bir ölçüde doğru olarak da kabul edilebilir. Çünkü Aristoteles, yer yer "nasıl" sorunu da sormuştur. Ne var ki bu durum, onun sisteminin temelde "niçin" sorusuna yöneldiği ve bu soruya cevap aramış olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.

Aristoteles'in mantık anlayışını dil ile ilgi içinde düşünmek oldukça yaygındır ve bu ilişkiyi haklı çıkarmak için birçok geçerli gerekçe de mevcuttur. Fakat bu bakış, kolaycı birtakım çözümleri beraberinde getirmektedir. İlginçtir, Aristoteles'in mantık anlayışı sanki böyle bir kolaycılık sonucunda varlığını sürdürebilmiştir. Halbuki, fizik dünyanın organist/teleolojik yorumuyla bağıntılı olan bir "Aristotelesçi mantık anlayışı"ni görmemezlikten gelmek, düşünce tarihinin anlaşılmasında çok büyük bir kayıp olacaktır.

Öyle görünüyor ki -Aristoteles'in mantık anlayışı ve mantık çalışmaları- ile onun -fizik nesne anlayışı- arasındaki ilişki üzerinde durulmamıştır. Nitekim Kant, bilindiği gibi, "Aristoteles'in, mantık hakkında söylenebilecek herşeyi söylediği"ne inanmaktadır. Halbuki Kant, Newton'un fizik sisteminin sadece felsefi temelleri üzerinde değil, bu sistemin Aristoteles felsefesinden ayrıldığı yeri de açıkça ortaya koyabilmiş birisidir; ne var ki Aristoteles'in mantık anlayışının bu yeni fizikle olan ilgisi (daha doğrusu ilişkisizliği) üzerinde durmamıştır.

Aristoteles mantığı (ya da Aristotelesçi mantık çalışmaları) ile Aristotelesçi mantık anlayışını birbirinden ayırmamak, bugün bile etkisini sürdüren yanlışlıkların sürmesine sebep olmaktadır. Bu yanlışlıklar, Aristoteles mantığının Aristoteles felefesi ile olan ve yukarıda sıklıkla işaret edilen ilişkisinin dikkate alınmamasından ve dolayısıyla da Aristoteles mantığının uygulama alanları ile ilgili sorunların farkına varılmamasından kaynaklanmaktadır.

Bilindiği gibi Aristoteles “mantık” kavramını kullanmamıştır. Aristoteles’in mantık çalışmaları “organon” başlığı altında bilinir ve onun “Kategoriler, Yorum Üzerine Prior Analitik, Posterior Analitik, Topikler ve Sofistlerin Çürütülmesi hakkında (On Sophistical Refutations)” adıyla bilinen eserlerinin toplamına işaret eder. Bu mantık çalışmalarının amacının (Sofistlerin düşündüğü şekliyle) felsefenin bir parçası olup olmadığı, felsefenin bir aleti (organon’u) olduğu konusunda tartışmalar beni burada ilgilendirmemektedir; çünkü Aristoteles’in mantık anlayışının onun felsefe anlayışı ile ilgisini ortaya konulmadıkça bir alet (organon) olarak yerli yerinde ve birtakım sorunlara yolaçmayacak şekilde kullanılması da söz konusu değildir. Bunun için öncelikle onun “mantık anlayışı”nı üzerinde ayrıca durmak, daha doğrusu üzerindeki örtüyü kaldırılmak gereklidir.

Aristoteles için (kıyas şeklindeki) dedüktif bir çıkarım, bir tür konuşma (speech/logos) olup, öncül (premise/protasis) olarak doğruluğu kabul edilen önermelerde bulunmayan (farklı özellikte) bir sonuca (conclusion/sumperasma) hem de zorunlu olarak ulaşılmasına olanak veren bir işlemdir. Bu işlemler, yani bugün bizim “mantık” adını verdiğimiz ama Aristoteles’in “alet” (organon) dediği çalışmalar, Stoa’lılar tarafından felsefenin bir parçası olarak görülürken, Peripatetikler tarafından felsefenin bir aracı olarak kabul edilmiştir. Fakat yukarıdaki açıklamalar ışığında bakıldığında, asıl yapılması gereken, Aristoteles’in mantık anlayışının onun nesne tanımıyla ilişkilendirerek anlamak olmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde, çeşitli felsefi, kültürel ve teolojik sorunların bir kısır döngü içine sokulması da kaçınılmaz olmaktadır. Kıyasın asıl önemli özelliği, bir önermeye (sonuç önermesine) uygun öncüller aramaya uygun bir form olmasıdır. Bu uygunluk gözlem aracılığıyla değil, geçerli kıyas kalıpları aracılığıyla kurulmaktadır. Gözlem, önermelerin doğruluğunun test edilmesi işlemidir; öncüller arasındaki uygunluk ve sonuç önermesiyle olan ilişki ise mantık yoluyla (kıyas aracılığıyla) ifade edilir ve denetlenebilir. Kıyasın bizi ilgilendiren asıl özelliği, olgular arasındaki ilişkiyi, mantıksal bir yolla ve “niçin” sorusuna cevap verecek şekilde kurulmasına olanak veren bir özellik taşımasıdır.

“Niçin” sorusunun yerini “nasıl” sorusuna bırakması, önkoşul olarak kabul ettiği varsayımlar dolayısıyla, bilimden felsefeye, teolojiden günlük yaşama kadar uzanan alanlarda köklü değişikliklerin meydana gelmesine

sebeplendirilmiştir³. Bu değişim içinde bizi öncelikle ilgilendiren nokta, kıyasın, “nasıl” sorusuna cevap verme özelliğinden yoksun olmasıdır. Nitekim, basit bir örnekle, “taş nasıl düşer?” sorusunu Newton yasaları aracılığıyla açıklarız; bu açıklamada kıyasın kullanılmasına ne gerek vardır ne de olanak! “Niçin gece ve gündüz vardır?” sorusu, birbirinden farklı teolojik ve teleolojik cevapların verilmesine son derece uygundur; bu özellik, söz-konusu soruya, değişik öncüller aracılığıyla cevap verebilmemize olanak verir. Fakat “nasıl gece ve gündüz olmaktadır?” sorusu, dünyanın kendi eksenini ve güneş etrafında dolanımının dikkate alınmasını, yani (nesnel ve gözlemsel) yasaların dikkate alınmasını gerektirmektedir; ama bu tür bir cevapta, kıyas şeklinde bir çıkarıma ihtiyaç olmayacaktır.

Bu durumda “Aristotelesçi mantık ile (örneğin) Newtoncu bilimsel bir çalışmayı ifade etmek mümkün müdür?” sorusunun cevabı “hayır, Aristotelesçi bir felsefe anlayışını temsil eden Aristotelesçi mantık, bu olanağı sağlamaktan uzaktır” şeklinde olacaktır. Elbette koşullu önermeler, [her ne kadar Aristoteles’in koşullu ifadelerden (conditional sentences) anladığı farklı olsa da] “niçin” ve “nasıl” sorularına cevap verebilme olanağını bize sağlayabilirler⁴. Fakat asıl önemli olan nokta, Aristoteles’in kıyas tarzı çıkarımının, “nasıl” sorusuna değil de “niçin” sorusuna cevap vermeye yönelik bir yöntem sağlamış olmasıdır.

Öte yandan Aristoteles mantığı ve Aristoteles’in kıyas kalıpları belirli koşullar çerçevesinde Newtoncu sistemle ilişkilendirilebilir. Bunun için Newton fiziğini bazı felsefi yorumlara açık hale getirmek gerekir. Bu konuda J. S. Mill bize yardımcı olabilir.

Mill’e göre⁵ doğa yasalarından sözedilebilmesinin arkasında, doğada tekbiçimliliğin (uniformity) olması yatar. Ard arda gelen olaylar arasında (bilimsel) bir ilişki kurulabilmesi için de yine doğada bir sebep-sonuç ilişkisinin kabulü gerekir. Dikkat edilirse her iki kabul de Newton sistemi içinde doğrudan kullanılması gerekli olan kavramlar değildir. Fakat buna

3 bkz Ural, Ş.,(2005/1)

4 Fakat böyle bir kabul sonucunda “p -> q” gibi bir koşul önermesi, “Y -> D = D” şeklindeki sonucun kabul edilmesine olanak vermekte ve bilinen sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Koşul önermelerinin günümüzde tartışılan sorunlarını, “niçin” ve “nasıl” soruları açısından ele almak mümkündür. Bkz Ural, Ş. Solipsizm

5 bkz J. S. Mill

karşılık aynı kabuller, Newton sisteminin ve onun konusunu oluşturan fizik dünyanın felsefi bir yorumu durumundadır. Çünkü Newton yasaları uygulanabiliyorsa, orada bir düzenliliğin mevcut olması gerekir. Bu düzenlilik, Mill'in kullandığı kavramlarla “tekbiçimlilik” ve “nedensellik” olarak kendini gösterir. İşte bu kavramlar artık Newton sistemine “niçin” sorularıyla yaklaşmamıza olanak verebilirler; daha yerinde bir ifadeyle, Newton sistemine kıyas tarzında çıkarımlar yapılmasına olanak verecek özellikleri dahil etmek, “nedensellik” ve “tekbiçimlilik” kavramları aracılığıyla elde edilmiş olmaktadır. Nitekim artık “niçin evrenin her yerinde gravitasyon yasası geçerlidir?” sorusunu sormak ve “çünkü evrende tekbiçimlilik vardır” şeklinde (kıyas tarzında bir çıkarıma zemin hazırlayan) cevap verebilme olanağı sağlanmıştır. Fakat bu durum, Newton fiziğinin geleneksel felsefi terminoloji ile yorumlama alışkanlığından öte bir özelliğe sahip olmayacak ve asıl sorunu gizlemekten, bizi de zihinsel bir tembelliğe itmekten başka bir yarar sağlamayacaktır.

Bu zihinsel tembellik, özellikle ahlak, teoloji ve günlük yaşamı ilgilendiren konularda ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü “nasıl” sorusu, teolojik kabullere başvurmadan, cevabın rasyonel bir kurgu içinde olmasını talep eder. Bu rasyonellik, nesnelliği de beraberinde getirecektir. Dolayısıyla “niçin ahlaklı olmalıyız?” sorusu yerine “ne yapmalıyız ki ahlaklı bir davranış sergilemiş olalım?” veya kısaca “nasıl ahlaklı olabiliriz?” sorusuna cevap aramak gerekecektir. Böyle bir soru ise, mesela “bireysel ve toplumsal sorumluluklarımızı yerine getirerek” şeklinde somut ve nesnel cevaplar üzerinde düşünmeyi gerektirecektir.

Öz Aristotelesci Mantık Anlayışı

Aristoteles Felsefesi geniş bir içeriğe sahiptir ve bu içerik, bilimin, mantığın ve felsefenin tarihi süreç içinde ortaya çıkan gelişmelerle daha da zenginleşmiştir. Aristoteles mantığı ve felsefesi günümüzde güncelliğini belli bir ölçüde korumaktadır. Öte yandan, varlığını çok daha canlı şekilde sürdüren bir Aristotelesci mantık anlayışından söz etmek gerekir. Bunun sebebi, Aristotelesçi mantık anlayışının, özellikle teleolojik düşünme biçiminin bir aracı olma özelliği taşımasıdır. Daha yerinde bir deyişle kıyas, Aristoteles mantığını karakterize eden geçerli, dedüktif bir çıkarım biçimidir. Fakat kıyas aynı zamanda, “niçin” sorusuna verilecek cevabın mantıksal formunu temin eder; “niçin” sorusunun özelliği ise bir telos öngörmektir. Teleolojik bakış açısı, teoloji kadar günlük yaşamda, tıpta ve diğer bazı alanlarda halen kullanılmaktadır. Bu durum niçin Aristoteles mantığının veya Aristoteles felsefesinin değil de, Aristotelesci mantık anlayışının, canlı bir şekilde gününüzde yaşadığını ifade etmektedir.

Anahtar kelimeler: Aristotelesci felsefe, Aristotelesci mantık, Aristotelesci mantık anlayışı, teleolojik düşünce

Abstract Aristotelian Way of Logical Thinking

“Aristotelian philosophy” is originally very broad concept and it is enlarged by some historical interpretations as depend on developments in the history of philosophy, logic and science. It is clear that this philosophy and logic are alive today, of course partly. However it is possible to talk something about Aristotelian way of logical thinking, which is more vivid today than the other Aristotelian thoughts.

Aristotelian way of logical thinking is closely related with syllogism. A syllogism, in fact, is a tool which provides an answer for the questions, yet with a telos. Theological issues are very typical examples of requirement of a telos. This is why we use Aristotelian way of logical thinking today more vividly than the other Aristotelian thoughts. In theology, as well as in medicine, philosophy, daily life, etc we need to ask the question “why”. This question has some (especially ontological) commitments as a

result of a telos. This also means that syllogistic reasoning offers certain propositions as premises in a sound logical form as a justification of an answer given to a question formed according to a telos.

Keywords: Aristotelian philosophy, Aristotelian logic, Aristotelian way of logical thinking, teleological thinking

Kaynakça

- Kamer, V., İnförmel Mantık Açısından ‘Akilyürütme’ Kavramı Üzerine Bir Araştırma, İ. Ü. Ed. Fak. Doktora çalışması, 2014
- Mill, J. S., A System of Logic, Harper & Brothers, 1882
- Ural, Ş., “Was Kommt Bei der Deduktion Zuerst: Die Prämisse oder das Ergebnis?”, Erkenntnistheorie und Moderne Naturwissenschaften / Mantık ve Modern Doğa Bilimleri, eds: Ural, Ş., Lucius, E., Isis, İstanbul, 1992. Aynı makalenin Türkçesi için bkz, “Dedüksiyon da Öncüller mi Yoksa Sonuç mu Önce Gelir?”, Felsefe Arkivi Sayı: 26, 1987
- _____, “Ontology as Depends on Questions”, *GSTF Digital Library: 1st Annual International Conference on Philosophy: Yesterday, Today & Tomorrow (PYTT 2013)*, (Çevrimiçi), <http://dl4.globalstf.org/?wpsc-product=ontology-as-depends-on-questions>.
- _____, , “Newtoncu Bilim Anlayışı”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, Yıl: 2005/1, Sayı: 1, s. 11-22.
- _____, , Solipsist Açından Kişisel Algı Uzayı ve Fiziksel Nesne, henüz basılmamış kitap.